

حەكیم مەولهوی كورد

محمد مهدي صالحی ئیبراهیمی

حكيم مهولهوى كورد

د محمد صالح ابراهيمى / تاران- ئيران

دهلین : هونهروه، دوو تاریخی بونیه ، کهى هات و کهى له دنیا روى ، چونکا هونهروهى بهوزه، دهى دیتته دنیا و بو همیشه ناوى چاکى ده مینیتته وه لوجى شاعیرى چینی دهلى : نیمه شاعران له گهله عدهم ده جهنگین تا بهینینه دى . مشته له دیوارى بى دهنگى نه دهین تا موسیقی له بهر سیدفا بیسین و بیین ، ههواى بى ناسو له پرى کاغه زدا دهگوشین و له ههواى دو تپلى دل ، بین و سیلابى ههله ده پریژین ، جا که و ابى شاعر بزواتنى بیرو نه ندیشهیه ، هه لچونه ، شوروخه یال هه لخرینه ، ماکسیم گورکى دهلى : هه ر ناسه واریکی هونهرى که به دروستى عشق به ئینسان و له سهلامه تی نه فس بیته دى نه گه ر دژى بیرو بروای ئیوهش بى خوشه و بو وه رگرتن ده بى ، هونهروه به هیئانه دى هونهرى خوى ، قانون دانه نى و به هیزی بیرى خوى (فورم ، صورت ، قالب) دانه نى ، مهولهوى كورد له ترکیب سازى ، ته سویر به دیهینان ، ته شبیه ، ئیستعاره ، که سایه تی دان به ئه شیا ، ئیهام و تهوریه به کار هیئاندا ، کهم وینهیه .

بانه ناو وه گل ئاستانه کهى تو

نازیز بو جارى پا بنیه پیشدا !!

باله خانهى چه م دیوانه کهى تو

تکەش عاجز کرد خه یالت تیشدا

نیعتقادات و نه‌دیتشه‌ی نیسل‌می‌ی‌ه‌کیم مه‌وله‌وی مه‌عدومی

(عیلمی که‌لام یا ما وراء الطبيعة) و

هه‌ندن نامائه به شهرح حال و نوسراوه‌کانی

سهررداری عارفان و خواناسان و میرخاسان و شت زانان پیشه‌وای خووناکار
جوانان پیری ده‌ستگیری شاری عیلم و فه‌لسه‌فه و که‌لام شاره‌زای ده‌ستووری
حه‌قیقه‌ت و شه‌ریعه‌ت و قورئان ، تشکده‌ری ئاسوی بی‌گومانی نمونه‌ی
یه‌کتاپه‌رستان و خواخوانان مه‌ولانا که‌کیم مه‌وله‌وی مه‌عدومی کورد (قدس سره
العزیز) ده‌فه‌رموی :

بسم الله الرحمن الرحيم (من تاه فيه نهية ° الحکیم)^۱

مه‌وره‌که‌ی ره‌حه‌مت رووی سه‌مای که‌ره‌م

سه‌لات و سه‌لام که‌ی که‌م نیسته‌که‌م

بی‌ری و بریژی و بده‌مه‌مدا

وه‌سه‌ر مه‌زعه‌ی روچی خاته‌مدا

° نهیه : نه‌قل و ئاوه‌ز .

^۱ -ئه‌م باسه‌ بو‌کۆنگره‌ی ری‌زدانان و یادی مه‌وله‌وی کورد ناماده‌کراوه که له شاری سه‌قز
له ۱-۹ی خه‌رمانانی ۱۳۷۱ی مه‌تاوی پی‌که‌ه‌تبوو .

سهر وازکا، سهر او، وههر شه تاودا

وهسهر سهوزهی پاک ئال و نه صهاودا

تا بدا پرتهو، وهسهر، وجودا

ئیمان له ئه سرار، ئههل شهودا

سهر وهران زانایان و هۆزانقان و میوانانی بهرپیز، درود و پهحمهتی خواتان له سهربی، ئیمه دهمانهوی هندی له بارهی بیروباوهپی چهکیم مهولهوی له بابته زانستی کهلام و ماورای تهبیعهت و خورسک بوئیوهی بهرپیزان بدوین :

مهولانا چهکیم مهولهوی مهعدومی له بابته ئهوه که وجودی خوا (اظهار اشیا به) یه عنی الظاهر بذاته والمظهر لغیره) یه و خوایش عینی وجوده و نیازی به تاریف نیه ، فهرمویهتی :

هونه وشعیر

بنور شمع جوید در بیابان ^۲	زهی نادان که او خورشید تابان
خود ارادان ، تو مدلول خدا را	میان اهل دل ای دل ، خود را
بشو پس شد ، بماکی (رخ) نمودی ^۳	پس انکه کو خدایی گر نبودی

۲- له بابته روئیتهتی خوی گه وره شدا دهلی :

شعیر :

تفضل بالعجل بالكاس ساقی	صه فای (مهی) نماید وجه باقی
زدیده زنگ ظلمت را زداید	دل تصدیق رؤیت را نماید
در این نشاة با مکانش بگویم	در ان نشاه وقوعش راجویم

^۲ - گویا ئەم شیعره‌ی له شیخی (شه‌بوسته‌ری) وه‌رگرتوه .

^۳ - ئیشاره به ئایه‌تی (کن فیکون) . الفوائح یا عه‌قیده‌ی فارسی مهولهوی کورد .

حه کیم مهولهوی کورد کییه ؟

ناوی سهید عهبدووره حیم ناودار به حوسهینی کورپی مهلا سهعید له بهرهی مهلا یوسف جان کورپی عهلامهی گهورهی کورد (مهلا ئه بویه کری^۱ موصه نیفه که ده چیته وه سه ر خواناسی مه زن سهید محمه د زاهید ناودار به (پیرخدری شاهوویی)^۲.

مهولهوی له بنه ماله یه کی زانا و بهرز له سالی ۱۲۲۱ ی کۆچی مانگی له دایک بوه و نازناوی شیعیری مه عدومی یه و له ناو خه لکیشدا به مهولهوی به ناوبانگه . مهولهوی ههروه کو گشت مهلا و فه قیی ناو کورده واری به کوردستاندا ده گهری و لای مهلا چاک و زاناکان له هه ورامان ، مه ریوان ، سنه ، سابلآغ و سوله یمانی ، زانست و مه عارفی ئیسلامی ده خوینی دوا ی شاره زابوون له صهرف ، نهحو ، به لاغه ، به بیان ، مه تئیق و فه لسه فه ، (فقه و اصول فقه) که لام و ته فسیری قورئاندا ، لای زانای گهوره : مهلا ره حمان نودشه یی موفتی سوله یمانی ، ئه و زه مانه ئیجازهی عیلمی ئیفتا و ئیجتهد و ته درسی مه عارف و هه رده گری .

حه کیم مهولهوی کورد به سه رنج دان و وردبوونه وه له زانستی که لام و ئارای مووته که لیمان که زۆریشی هه ز له مه بانی و مه عارفی ئیسلامی کردووه ، ئه وه یه که له مه به سستی ئیسلامی دا بوته خاوه ن نه زه ، هه رچه ند مه وله وی له زانستی

^۱ - مهلا ئه به کر چۆری بووه له بهر ئه وه ی کتییی زۆر نووسیوه له دنیای عوسمانیدا به موصه نیف ناودار بووه

^۲ - شاهو کئیویکی بهرزو خویش ناوو هه وایه که له باشووری پۆرئناوای شاری سنه و باکووری پۆرئناوای کرمانشاندایه .

كەلامدا تابىيى فېرگەي ئەشعەرى بوو ، بەلام لە زۆر مهسائىلدا نەتىجەي (تتبعاتى) خۆي لە رىستە و عبارەتى جوان و پرواتا بە پىچەوانەي ، بيروراي عامەي خەلك بەيان كردوو .

دەگىر نەوہ : جاريكيان لە سنە غولامشاخان والى كوردستان (ئەمانەللاخان) واتاي ئەم ئايەتەي لى دەپرسىت (كل يوم هو في شأن)^۲ عەلامە مهولەوي لە وەلامدا دەلى : خوا لەسەر دوندى كيوي ئەزەلەوہ پرووي كرده دەشتى ئەبەدو صور جزئيات هەر وەكو ميگەلە پەزى لە بەرامبەر شواندا ، لە بەرامبەري عىلمى خۆي پاگرتبو و گوچانى قەزائىشى گرتبو بە دەسەوہ و بە دەستى قودرەتى خۆي بە ھۆي ئەو گوچانە ، ھەريەكى لەوانەي بو مەبەستىكى تايبەت ديارى و نيشانە كردبو ، ئىستا ھەموو پوژى ھەركات و ساتى عەينەن بە پىي نيشانە گەلى كە ئەو زەمانە ديارى كردبو ، كاروبارى خۆي بە ئەنجام ئەگەيەنى .

ھەكىم مهولەوي كورد ، زۆر وردبىن بوو و جوانترىن تەشبيھى لە ھونەر و شيعەرى خۆيدا بەكاربردوو ، بو وينەكە فەرمويەتى : گول چۆن پوي نازىن نەزاكەت پۆشان - وەفراوان چۆن سەيل ديدەي من جوشان .. كە لەم شيعەردا تورت و نازكى و جوانى گولى بە جوانى و زەريفى گۆنە و رومەتى نازىزەكەي (تەشبيھ) كردوو ، ھەروا بەفراوى كويستانى بە لافاوى ئەسرین و فرمىسكى ئەويندارەكەي دەشوبھىنى . ديارە كاتى وردبىنان ئەم شيعەرى مهولەوي ببىن ئيتەر بو تەشبيھى عالى و بەرزو تەرز ھەر بەم شيعەرە وينە دەھىننەوہ و قەت نالىن : (ابوحنيفە كابتى يوسف) دەگىر نەوہ پوژىك خانمىكى جوانچاك داواي دۇعاي چاوەزار لە مهولەوي دەكاو ئەميش لەگەل دۇعاكەدا ئەم سى شيعەرەيشى بو دەنيرى :

^۲ - سورەي رەحمان ئايەتى ۲۹ .

تەعویند بەند ریشەیی دلەیی سەد پارەم

بەرگەش پەرەیی جەرگ وە دەرد ئاوارەم

تۆ یەند نازکیت جە حەد و یەردەن

بینایی خەیاڵ راگەش گوم کەردەن

سەفات خەجالەت دان وە جامی جەم

دیدەیی بەد مەرەكەس و ئیش بدیۆ وە چەم

یانی دەزوی دوعا بەستنه کەت پەگی باریکی دلێ هەلا هەلامە . بەرگە کەیشی پەرەیی جەرگمە ، ئەم نوشتە شتیکی باوە ، دەنا جوانی تۆ چاوی خەیاڵیش نایدۆزیتەو ، پاکێ تۆ ئاوی ئە جەمشیدی کەم بایەخ کردوو ، کە هەموو شتیکی لە خۆیدا ئەنواند ، دیارە بەم هەموو جوانچاکییە کە خوا بە تۆی داوە ، ئیتر چاوی پیس لەباتی ئەوێ لە تۆ کاریکا ، هەن دەخزی و دەگەریتەو بۆ لای خۆی ، خۆی دەنگیوی^۱ ، مولهوی زۆر باش توانیویەتی کەسایەتی و ژیان بە ئەشیای بی گیان و غەیری ئینسان بدا کە ئەمە خۆی جووری ئیستعارەییە ، (کروچە) لە پەرەوی (جوان ناسی) خۆیدا دەلی : خۆرسک لە راست هونەردا ئەبلەییە و ئەگەر مرقف نەهینیتە قسە ، لالە ، مولهوی کورد زۆر چاک ئەم کارەیی کردوو ، کاتی بە دەردەو پوودە کاتە گۆل و گیا و ئاو و ئەشیای خۆرسک و لییان دەخوازی چرو نەدەن و روشت نەکەن و لە غەمی ئەودا بەشداربن کە لە ئەویندارە کەیی دوورکە و تۆتەو

^۱ - دیوانی مولهوی بە خۆش کردنی عەلامە ، مەلا کەریم مودەرریس ئیمام شافعی رۆژگار پەرەیی ۲۳۲ چاپی ۱۹۶۱ - ز - (شەپۆل) .

(مه‌شینه چین چین ، چنور نه‌کاوان

تو خوا ماتم به‌ماژهی وه‌فراوان

نه‌سیم وه‌س بویه‌ر ، وه‌کۆساراندا

وه‌سه‌ن شانای وه‌لگ وه‌دیاراندا)

مه‌وله‌وی له مه‌سایلی زانست و زانینی که‌لام و مه‌بانی دینی و فره‌هنگ و معارفی ئیسلامیدا ده‌سه‌لاتی زۆری هه‌بووه و سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی شاعیریکی گه‌وره‌و (بلا منازع) بوه ، له زانست و (علومی مختلف اسلامیدا) بیره وه‌ریه‌کی مه‌زن و پر مایه بووه و واژه‌ی کوردی و فارسی و عه‌ره‌بی له ده‌ستیدا هه‌روه‌ک می‌و وابوه .

سه‌ره‌فه‌نه‌زه‌ر له باسی فه‌لسه‌فی و که‌لامی له‌م بابه‌ته‌وه مه‌وله‌وی به‌ بیرو مه‌ش‌ره‌بی خۆی نه‌م ئیدی‌عایه که‌ خوا رۆیت ده‌کری له پینگای زه‌وق و که‌شف و شه‌ود و عی‌رفانیه‌وه ، نه‌زانی نه‌م جو‌ره باسه با وه‌کو یه‌کیکه له مه‌سه‌له ئایینی‌یه سه‌خته‌کان ، به‌لام له باره‌ی شی‌ع‌ریشه‌وه پر و ته‌ژین له واژه‌ی جوان و له‌سه‌ر زار سوک و خو‌ش .

۱- مه‌وله‌وی له بابته (سه‌به‌ب و مسبب) وه‌ه نه‌م قاعیده عیلمی‌یه به‌م شی‌ع‌ره‌جوان و ساکارو پر و اتایانه ده‌لی :

شی‌ع‌ر :

له دوای نه‌ولاد پیی ده‌لین : نه‌حقاد

فلان باوکه ، نه‌وه له‌نه‌ولاد

له مه‌طه رگیا سه‌ر دیریتته ده‌ر

له بوخاره هه‌ور ، له‌هه‌وره مه‌طه‌ر

به موئه‌خه‌ره‌یان ده‌لین : موسه‌به‌ب

موقه‌ده‌م ناوی نریاگه سه‌به‌ب

سه‌به‌بی یه‌تیان نه‌مری عادی‌یه

هه‌ردولا هه‌ر خه‌لق ره‌بی هادی‌یه

نه‌و دیتته وجود ، نه‌م دیاری‌یه

به قوددره‌تی حه‌ق عاده‌ت جاری‌یه

یا ئیحراق ، وه‌بی تاگر هه‌لکه‌وی

(بی‌مکن) ئار بۆی ئیحراق هه‌ر نه‌وی

هیمان لهه پۆژگاره‌دا وشکه‌نه‌زانی وا هه‌یه ، کاتی باسی ته‌رتیبی هه‌لم و هه‌ورو باران و گیای لایکه‌ی له‌وانه‌یه به‌کوفری بزانی که‌چی مه‌وله‌وی له‌و پۆژگاره‌دا به‌م جوانیه‌ قسه‌ی لی‌کردون و به‌ باشی تیمان ده‌گه‌یه‌نی و ده‌لی :

شعیر :

مه‌ردولا مه‌ر خه‌لق ره‌ببی هه‌دی‌یه سه‌به‌بی یه‌تیان ئه‌مری عادی‌یه

مه‌وله‌وی چه‌ن شوینه‌واری زاینی و زانستی زۆربه‌نرخ‌ی هه‌یه به‌م ناوانه‌ن :

۱- مه‌نزومه‌یه‌ک به‌ ناوی الفضیلة به‌ زمانی عه‌ره‌بی له ۲۰۳۱ شیعردا که‌له سالی ۱۲۸۵ ی مانگیدا دایناوه و ئیمام شافعی رۆژگار : مامۆستا مه‌لا عبداکه‌ریم موده‌ریس شه‌رحیکی به‌ناوی (الوسیلة فی شرح الفضیلة) له‌سه‌ر نووسیوه‌و له ۱۹۷۲ ی زاینی له‌ بابته‌ عه‌قیده‌و ئیدئۆژیکه‌وه به‌ شیوه‌ی فه‌لسه‌فی و عیلمی که‌لام و لی‌کدانه‌وه‌و به‌یانی ری‌بازه‌ جیاکان ، وه‌ ته‌حقیق له‌ بابته‌ خواناسیو عیرفان باس ده‌کاو سه‌ره‌تاکه‌ی ئه‌مه‌یه :

شعیر :

بسم الله الرحمن الرحيم من تاه * فيه نهية الحكيم

العقيدة المرضية : له‌ ئه‌قايدو ئو‌صولی دین به‌ زبانی کوردی که‌له ۲۶۵۲ شیعردایه ، (محی‌الدین صبری نعیمی کانی مشکانی) کورد له‌ سالی ۱۳۵۲ مانگیدا له‌گه‌ل عقیده‌ی فارسی که‌ به‌ (الفوائج) ناسراوه له‌ به‌رگی‌کدا له‌ میصر له‌ چاپی داون مه‌وله‌وی له‌م رساله‌دا ، زانیاری که‌لام و بیروباوه‌ری ئیسلامی فی‌ر خه‌لک ده‌کا ، به‌لام له‌هه‌ر لایه‌ک سوۆزیک‌ی بو‌هاتبی و ده‌ریچه‌یه‌کی بو‌ شعیر وتن بو‌ کرابیته‌وه‌و

* تاه : بیرکاته‌وه - سه‌رگه‌ردان ، متحیر شود - نه‌یه: ئه‌قل ، پایان ، نه‌هی کردن .

نوری خوای به سهرداباریبی^۶ قهریحه ی گولی کردووه و شابهیتی جوانی خولقاندوه و خوینه ریشی نوقمی ده ریای بیری وردو جوانی خوئی کردووه .

۲- زور واتاو معنای پر واتای له واژه ی جوان و ساده و پهوان و له بار به کارهیناوه، که مروقی زانا و شارهزا له و کاره شاکارانهی مهولهوی مات ده بی و سه ری سوپ ده میننی^۷ نه مه یه ش سه ره تای عقیده ی مهرزی یه :

شیعر :

زوبده ی عقیده و خولاسه ی که لام هه ره له توو بو تووس همدو ته نای عام

۴- الفوائح یان عقیده الفارسیه له ۵۲۷ شیعر داو به زمانی فارسی یه، شیعره کانی نه م مه نزومه، وه ک یوسف و زلیخای جامی له سه ره وه زنی (مفاعیلن ، مفاعیلن، فعولن) دانراوه و یه که م شیعر ی نه مه یه :

هونه

چو بینم در خود از بس روسیاهی نگنجد ای الهی ، یا الهی

له م شیعره دا دوو قاعیده ی عیلمی : نیدای قهریب و نیدای به عید هه یه و ئامازه یه به ئایه تی (نحن اقرب الیه من جبل الوریذ) سه عدی شیرازیش فه رمویه تی :

هونه:

دوست نزدیکتر از من بمن است وین عجب که من از وی دورم

۵- کومه له شیعریک به ناوی دیوانی مهولهوی مه عدومی کورد، له ۵۶۴ لاپه ردها که له لایه ن ماموستا مه لا که ریم موده ریس ، موده ریس و خه تیبی مزگه وت و باره گاو خانه قای چه زه تی غه وسی نه عزم (قدس سره) له به خدا شهرح کراوه و له ۱۳۸۰ ی مانگی به زمانی کوردی چاپ کراوه و به م شیعره ده سی پی ده کا :

نیمشہو تہ نیابی جہستہ‌ی زہبونم دیسان سہرواز کھرہ دلہی پر ہونم

۵- رسالہ‌یی لہ بہ یانی تہریقہ‌ی نہ‌خشیدا بہ زمانی فارسی .

بارى كۆمەل يېتى مەولەوى :

مەولەوى ھەرەك باقى شاعىران و بىرۈھران و زانا يانى دنيا بە ھەزارى و دەستەنگى ژياو، بەلام زۆر قانع بوو و عىزەتى نەفسى زۆر بوو و قەت تەبىعى لە تىف و ھونەرى زەرىفى خۆى وەك ھەندى لە شاعىران بۆ نان و ئاويك سەرى ، بۆ ئەمىرو پاشا ستەمكارەكان دانەنە و اندوھ و ھونەرى خۆى بە (ئەمەنى بەخس) نەفرۆشتووھ و ئەم پەندە كوردى يەى كردۆتە سەر مەشق بۆ خۆى كە دەلى : (بە ھەلۆيى مردن نەك پەنا بەقەلى پو پەش بردن) تەنانەت كاتى عەنبەر خاتونى خىزىنى كە يارو دلسۆزو سەرچاھى ئىلھامى شىعرى بوو وە فاتى كردووھ، مەولەوى ھەر پەناى بە ھونەرو سۆزى دەروونى خۆى بردووھ و بەس .

ھەروا كاتى لە دواتە مەنىدا سۆماى لە دەس ئەدا گوشەگىر دەبى و پەنا دەباتە

بەر ھونەرى خۆى و شكايەت لە پوژگار دەكاو دەلى :

ھۆنە :

تەدرىس و تەقدىس تەمجىد بى دەنگەن

ھەسارەى تەقرىر تەوحىد بى رەنگەن

پارچہی تالیفات شیخ مہاجر^۱

گرانہن، نیہت موشتہری و تاجر

بال نمہدو تہیر تہ حریر و ہمد

گا و ہروی رومدا ، گا و ہمد

نومہنای دولہت جہ گردین لاوہ^۲

بہ ئینتیزارہن چہم نہ ہووی راوہ^۳

تہوانای وانای فرمان نہ مہندنہ^۴

چہ پیر بی جو او خہ بہر پا بہندنہ^۵

سہلہن بینایی دیدہی مہ عدم سہند

داخم ہر ئیدن ناخ پھی یاران مہند

^۱ - شیخ عبدالقادر تختی کردستانی ناودار بہ شیخ مہاجر یہ کیٰ لہ زاناکانی کہم وینہی روژگاری خوی بوہ کہ شہرحیکی فہیلہ سوفانہ و عالمانہی لہ (تہذیب الکلام تفتارانی) کردوہ ، حاشیہ دیوانی مہولہوی پیرہی ۱۴۰ . مہولہوی نہم شیعرانہی بو عہلامہی شیخ وسیم ی برای شیخ مہاجر نوسیوہ و دہردہ دلی کردوہ کہ سومای چاوم لہ دہس داوہ و کہس نیہ نہو کتیبانہ بہ دہرس بلتہوہ .

^۲ - امنای دولت از ہر طرف ، در انتظارند .

^۳ - چشم براہ من ہستند .

^۴ - قدرت خواندن دستور نماندہ است .

^۵ - چاپہر بی جواب ماندو خہ بہر نیز متوقف گشتہ زیرا نمی توانم بہ تقاضای روئہسای روم و عجم پاسخ دہم .

بہ لآ م کین بدونہی راگوزہر دا

شان و ہشان شیر قہزاو قہدر دا

مہر شیریں جہ شیر شیران شیر و مردمن^۶

گہردمن پھی زہنجیر تہ تقدیر گہج گہردمن

باریں تہ گہر مہور تہ لتاف باری

پھی مہمدہ کاری و مددنا باری

دیدہی سہر تہ رشی دیدہی سپر کافین^۷

نید، دای مونا فین تہو دوائی شافین^۸

مہولانا خالد نہ تشبہندی کہ بہ نسخہی جامعہ نسخہی نابیفہ ناودارہ لہ
یہ کی لہ تہ شعاری خویدا لہ واژہی شی کہ بہ واتای (رؤیی) بہ کاربراوہ گہنگی
وہر گرتوہو لہ بابت ہیجرہتی کزرتی رہسولہوہ فرمویہتی :
(وہ سیزدہ مہنی تہو خور جہینہ - راہی بی کوچ گہرد شین و مہدینہ ؟ لہ ۱۳ ای
مانگی مہولود لہ پوڑی مہینی چوتہ شاری مہدینہ .

^۶ - خواردیان .

^۷ - چار باتن کافیه

^۸ - دیوانی مہولوی لاپہری ۱۴۴ - ۱۳۹ ، چاری سہر ہڑی تاوانہ ، چاری باتن و سپر

کانر شافین

چہند مسالہ فی فلسفہ فی و کہ لامی ، کہ کہ حکیم مولوی

لییان کوئیوہتہ وہ :

۱- لہ زانستی کہ لام و فلسفہ فی ئیسلامیدا مسالہ یہ کہ بہ ناوی (مناط احتیاج شیء بعلت) ہہیہ: موتہ کہ لیمان ئہ قیدہ یان وایہ کہ چوں (شیء) نہ بوہ و ہاتوتہ بون یانی : حادیس بوہ و ہاتوتہ وجود ، نیازی بہ عیللت ہہیہ ، جا کہ وابی ملاک نیازمندی (حدوث) ہ .

فہیلہ سوفان دہ ئین : چوں (شیء مومکین) لہ (حہد ذاتی خویدا ئیقتضای) بونی ہہیہ نہ کہ ئیقتضای نہ بون و نیستی (ولا اقتضای صرفہ) کہ وابی ملاک نیازمندی (امکان) ہ .

ہندی (حدوث و امکانیان) پیکہ وہ بہ ملاک زانیوہ ، تا قمی ئیمکانیان بہ شہرتی (حدوث) بہ ملاک داناوہ ، بہ لام فہیلہ سوفان برویان وایہ کہ ہر مومکینیک مسبق بہ (مادہ و مدتہ) و لہ دیوانی عہ ربی مولہ ویدا ناوا قسہ لہ وہ دہ کا :

شیعر

لمادة ومدة كما ذكر

كل من الحوادث افتقر

الى المؤثر جلى بين

وحكمنا بان يحوج الممكن

اكان ذي حدوثا ام امكانا

والخلف في علته استباننا

حقا من الاقوال بل ذاك اتبع

ام ذين شطراً او بشرط لاتبع

۲ - لیان ہتہ

۷ - عیللت نہ بون

۸ - ہندی (حدوث و امکانیان) پیکہ وہ بہ ملاک زانیوہ ، تا قمی ئیمکانیان بہ شہرتی (حدوث) بہ ملاک داناوہ ، بہ لام فہیلہ سوفان برویان وایہ کہ ہر مومکینیک مسبق بہ (مادہ و مدتہ) و لہ دیوانی عہ ربی مولہ ویدا ناوا قسہ لہ وہ دہ کا :

توبہ لہ

۱- مهولهوی خوئی له تهفسیری ئەم شیعرەدا فەرمویتەتی :

ذهب الى الاول الحکماء وبعض المتکلمین، والی الثانی قدام المتکلمین ولکل وجهة
!...

به لام له واقیعدا: ذهب الى الاول قدام المتکلمین والی الثانی الحکماء وبعض
المتکلمین .

له دیوانه کوردی یه که شیدا لهم بابه تهوه فەرمویتەتی :

شیعر :

پیی دهوئی پیی ئەم به حس و به یانه عیلهت حدوس یا خهیر ئیمکانه^۲
یه کیکیچ دهلی: مه جموعیانه شهتره نئهو شهتره ن راس کامیانه^۲

۲- فهیله سوفان لایان وایه هر مه وجودیکی مومکین دارای دوو وجوب و
دوو ئیمکانه، بیرو رای مهولهویش له ریساله ی ئه لفه زیله دا بهم جوړه به یان کراوه .

شیعر :

وبو جوبین یحف الممكن سابق ولاحق فینوا
بانه ما لم یجب لم یوجد لاصل ترجیحهم المشید
وانه حین الوجود امتنع عدمه لامتناع ان جمع
عدمه بذلك القرار ولیس ذاک نافی اختیار^۴

۱ - الوسیله فی شرح الفضیلة لاپهړه ی ۱۹۸ .

۲ - بو رون کردنه وهی ئەم باسه لازمه پیرسین عیلهت حدوسه یا ئیمکانه .

۳ - ئه قیده ی مه رزیه چاپی میصر لاپهړه ی ۸ .

۴ - الوسیله لاپهړه ی ۲۰۵

۳- له تاريخي قدم زاتي وزه مانيدا كه يه كئ له مه سايلي داغي فهلسه في و جي
 مه لخليسكاني بيرواي (متفكران) وپيره وهرانه بهم جوړه به شيعر دهلي :

عدم مسبوقيه قد يكحل	بغير اوبعدم فالاول
القدم الذاتي ثم الثاني	مقرط بالقدم الزماني
يمشي الحدوث مشيه فليوشم	بكونه مخالفا للقدم
ولا قديم عندنا بالذات	سوي جناب الله ذي الصفات ^o

۴- له ته قسيم و دابهش كردني وجود به واجب و مومكن له نه قيده ي مه رزيه دا به
 شيعر دهلي :

عقل صاحب سوبو ئه داي مه قسود

له دواي ته سهور مه عناكه ي مه وجود

ياني نه قلى موفيد بو ئه داي مه قصود له دواي ته سهوري و اتاي بيژه و كه ليمه ي
 وجوده .

قال : الموجود على نوعين	يا بى معناه عن غير دين
يه كيكيان نه گهر ته عريفى ده كه ي	نه و ته نه زهر نه بال زات خو ي
نارهنوي عهدهم وه گشت گوزهر دا	جائز نييه پي بنى وه سهردا

ياني : نه له وجودي له فظي نه له وجودي زيه نيدا و نه له وجودي خاريجيدا جايز
 نيه عهدهم له ده وروپه ري نه و (خوا) دا پهيدا بي .

دل لهم ته عريفه وا مه علومى يه	كه نه سلهن عهدهم بو ي جائز نييه
نوع نه وليان مهر واجب بزبان	چونكه بو عهدهم ناوي وه نيشان ¹

^o - الوسيله لاپه رهي ۲۱۲ و ۲۱۳

¹ - چونكا واجب نابيته هه ده فو نيشان بو عهدهم .

تلی خه تهره‌ی غه‌یریچ بی تهره
ده‌ی پاچی مه‌ودای بورهانی ته‌وحید^۲
نه‌وع سانیمان هر مومکینه و به‌س
عه‌دم وهک ههره‌س هر ئه‌و ده‌کا په‌س^۳

له بابته ته‌وحید دا له ئه‌قیده‌ی فارسیه‌که‌یدا فرمویه‌تی :

شعیر :

تعالی شانہ عن ان تعدد	وجوب تام از وحدت نگرده
بل التوحید اسقاط الاضافات ^۴	بکثرت در بود امکان افات
وزین برپا صدا این انتهاؤ	از آن سرزد نداء، این ابتداءؤ
عرض چون جوهر از وی هست مه‌جور	هنا چون ثمه از وی گشته مه‌جور
صور انجا هیولی را گزارد	هیولی نزد وی صورت ندارد
مکان را دوری از وی صد زمان است ^۵	زمان را دوری از وی صد مکان است

۶- له بابته ئیمان به‌ خواو صیفات و ئه‌سمای ئه‌و به‌ شعیر ده‌لی^۶ :

ره‌باریک واستدلال تاریک	فبارک رب این تاریک باریک
من با ناله بی پا چون درایم	مگر در گردن غیری درایم ^۶

^۲ - بورهانی ته‌وحید تالی خه‌ته‌ره‌ی وجودی غه‌یری ئه‌و هه‌لده‌بری

^۳ - ئه‌قیده‌ی مهرزیه لاپه‌ره‌ی ۸ - ۷ .

^۴ - حافظ شیرازی لسان الغیب له‌م باره‌وه فرمویه‌تی :

ندایی امد از کنج خرابات که التوحید اسقاط الاضافات

ئه‌شئ مه‌وله‌وی له‌می وه‌رگرتبی^۶ .

^۵ - الفوائج لاپه‌ره‌ی ۱۳۶ و ۱۳۵ .

^۶ - سعدی شیرازی می فرماید :

من بیچاره بیدل چون درایم مگر در گردن غیری درایم

غنائی نی سنای می بگردن	بگیریدم در این منزل سپردن
بده ساقی از آن صهبای باقی	بزن نائی نواهای عراقی
بپویم ره بخندم گه بمویم	بمستی تا در اید موبمویم
برویم بار دیگر خوش بگویم	بجویم باز از ان ابی بجویم
چه گفتی در چه افتی در چه افتی ^۷	چه ای ذات و چه چه گفتی

۹- له بابیت نافهرینشهوہ ، به پیرهوی کردن له قورئان و مشرهبی عیرفانی به سی جور خهلق کردن ناماژدهکا :

- ۱- بههوی ئه مری (کن فیکون^۲) له واتای خهلق کردن له نه بون و له هیچه وه .
- ۲- خهلق به واتای سازدانی ئه جزا وهک : خلقی سبع سموات طباقا^۲
- ۳- سیوهم خهلق به واتای تهجهلی و زهور، بو وینه مهولهوی فهرمویه تی :

شیر :

همه اشیا امر ایا خلقند	همه اینه اسمای حقند
چنان کاسما مجالی صفاتند	صفاتش جملگی مرآت ذاتند ^۴

ئه شئی مهولهوی ئه مهی له وه رگرتبی .

^۷ - الفوائج لاپه رهی ۱۳۵ و ۱۳۴

^۲ - سورهی ال عمران

^۲ - سورهی ملک نایه تی ۳ .

^۴ - الفوائج لاپه رهی ۱۷۱ .

ظهور وی به شانی چون نشاید بهر روزی بشانی اندر اید
 زطور فلسفی بر طور حق ای باثار صفاتش دیده بگشای
 تمام عالم اعنی : ماسوی الله نبود اندر عدم از بود آگاه

۱- کان الله ولم یکن معه شیء فہرمودہی پھیامبہرہ (د. خ) :
 به اورنگ حدوث از وی نشستہ به او رنگ حنای بود بستہ
 نہمدہ در وساطت پانہادہ نہ دخلی بہر مادہ روی دادہ^۵

لہ دیوانی کوردی ئەقیدہی مہرزینہ شدا فہرمویہ تی :

شیعر :

ئہی گرد مہوجودی جہ توگرت مایہ مہوجود ہر توئی ماسیوا سایہ
 پنهان بی تہنہا و وحدت مہوج و ہرد پھی شناسائی زہورئوت کرد

یانی : بؤئوہ بناسرییت لہسہر ذاتی خوٹ ، خوٹ دہرخت .

۱- ئەم شیعرہ : پنهان بی .. ئیشارہ بہ فہرمودہی (کنت کنزا مخفیا فخلقت الخلق لکی اعرف) دہکا .

بہ ویت جہی عالم بی بہقای ناسوت

وہی گرد جیلوہی و ہرین نہشناسوت .

یانی : لہم دنیا بی بہقایہدا لہسہر ذاتی خوٹ زہورت کرد بہجوئی وا بہو ہموو جیلوہو تہجہلیاتہوہ کہ لہ بہراکردت، تو نہناسمہوہ.

بہ سہد جیلوہی تر بی چون و چہنی شناسایی توّم نہم بؤہنی^۶

^۵ - الفوائج لاپہرہی ۱۴۲ - ۱۴۱ - ۱۳۹ .

^۶ - دیوانی مہولہوی لاپہرہی ۵۱ .

کمی گوی و بسی بشنوبسی بین

زبان و گوش و دیده گویدت این^۲

مهولهوی مهعدومی کورد له باسی ئەسماو سیقاتی خوادا ریبازی ئەهلی
کهلامی زانایانیکی وهک تهفتازانی ، نهفەسی و شیخی توسی گرتۆته بهرچاوو زۆر
رون و موستهدهل ئامازه به ئیختیلافی ئەبولحهسهنی ئەشعەری و ئەبولمه‌نصوری ما
توریدی دهکا^۳ .

۱۱- له باسی جهبرو ئیختیارو بیرورای مهولهوی لهم مهسهله‌دا، ئەو باسی خەلقى
ئەفعال له لایهن خوا یا مه‌خلوق ، وه کهسبی ئەفعال و ئیراده و قودرهت، ئەگەر چی
قهولی ئەشعەری که موخته‌قید به خەلقى ئەفعال له تهرهف خواوه له کاتی عه‌مه‌لی
عه‌بدوکه‌سبی عه‌بددا ، په‌سه‌ند ئەکاو قه‌ولی ماتوریدی که جهبری مه‌حزه به
مه‌ردودی ئەزانی به‌و حاله‌شه‌وه مه‌وله‌وی خو‌ی (امر بین الامرین) ی پی باشه .

شیعەر :

نفی ما ترید نحو ما ترید

اشعرت الی الاشعر الوحید

به به‌عزنی ئەفعال بی ئیختیاری^۴

وابه‌سته ده‌بی ئیراده‌ی باری

تیریتیه وجود په‌کی ناکه‌وئ

به‌نده ئیراده‌ی بۆی یا نه‌وئ

مه‌یکه به ده‌لیل نه‌فی ئیختیار

ئهو فیعله لاده‌و فریده‌و که‌نار

وجودی مه‌ریوت به ئیختیاره

به‌ئلی به‌عزنی فیعل به‌نده دیاره

^۲ - فوائح لاپه‌ره‌ی ۱۷۲ .

^۳ - فوائح لاپه‌ره‌ی ۱۴۱ - ۱۳۶ .

^۴ - به‌ئه‌فعالی به‌نی ئاده‌م ته‌عه‌لوق ده‌گرئ .

یانی های فی العبد خالق مه عبود ئیرادهی قودرته تیربیتته وجود
 نهو ئیرادهیه که پیی هاته بهین دهدا ته رجیحی یهک له ته ره فهین

له پاشان دهلی: تهعه لوقی قودرته به فیعل له ئیرادهوه سه رچاوه دهگری:

فیخلق الله ربنا المالك عادة ذا العقل عقیب ذلك^۵

به لام هیچ یهک لهو نه سبابه مه عمولیا نه له نه نجامی کاردا (موئه ثیر) نین و
 (موئه ثیر) واقیعی هه ر خوایه و بهس چه زره تی مه وله وی له م بابه ته وه دهلی:

هیچی مؤثر فی الوجود نیه سیوا ی قدرت رب البریه^۶
 لا مؤثر فی الوجود الا الله

له چه دیسی قودسی دایه که خوا فه رمویه تی : (کنت کنزا مخفیا فاحببت ان
 اعرف فخلقت الخلق لكي اعرف) و له قورنائیشدایه که خوا فه رمویه تی : وما
 خلقت الجن والانس الا ليعبدون^۱ له به شی یه که مدا غایه ت له ئافه رینش نه مه یه
 که مه خلوق خالقی خو ی بناسی و عیرفانی پی پهیدا بکا و له به شی دو وه مدا
 مه به ست و هه ده ف له خهلق کردن نه وه یه ، که مه خلوق به نده یی و عیباده تی خوا و
 خالقی بکا ، چه زره تی مه وله وی له ته وجیهی نه م دو واتا به زاهیر موته خالیفه دا
 فه رمویه تی :

^۵ - نه قیده ی مه رزیه لاپه ره ی ۱۱۰

^۶ - نه قیده ی مه رزیه لاپه ره ی ۱۱۰ و ۱۰۸

^۱ - سوره ی الذاریات نایه ی ۵۶

له که ی مونا فات (لکی اعرف) چو دسه مل له گهل (ليعبدون) بو

یانی : لکه ی دژایه تی واتای (لکی اعرف) لاچوو له گهل واتای ليعبدون دا
دهسته ملان بون ئه م واتایه : که ههردووکیان به واتای عیرفان و ناسینی خودان .
*شاعیری خواناس و عارف و فهیله سوف لای وایه عه شق و ئه وین، پیران جوان و
شاد راده گری مه به ست عه شقی حه قیقی یه :

شیر :

چوزه ی سه وزه ی ههرد فهیز تو وهرۆ^۱

گهردش نه شای کاو لوتف تو که رو^۲

نه وچی من پیر ئیفتاده ی دل ریش

ئیسه چه نی مه یل ئازیزانم چیش^۳

تا یاران نیگای نیهانیشان بو

پیران مه شیو تاف جه وانیشان بو^۴

په ی چیش ؟ مه یل له یل پیریش مه حاله ن

سه ندی بالغیش سه د ههزار ساله ن^۵

* حافظ شیرین وتار ده لی :

۱- وهرو به واتای : بخوا

۲- کاو به واتای دامینه ی کیو .

۳- چه کار

۴- تاف : سه ره تای گهنجی .

۵- دیوانی مه وله وی لاپه ره ی ۹۶- ۹۵

ھرگز نەمىرد انكە دلش زىندە شد بە عشق ثبت است بر جريده عالم دوام ما
*سعدى شيرازيش فەرمويەتى :

باد اگر در من اوقتد ببرد كه نمانده است زير جامه تنى

لە بابەت ۋەسفى پيۋەند لەگەل مەعشوقدا دەفەرموي :

نازىز : تاي رېشتەى دلەى خەم بى شو ئەزليانە بەند تاي رېشتەكەى تو

يانى : نازىزم تالى رېشتەى دلئى زۆر غەمبارم ، لەگەل تالى رېشتەى زولفى توڊا لە
ئەزەلە ۋە تىك ئالون و ليك جيانابنە ۋە .

ھەر لۇچەنى ھەم پىچ ۋەردەن ۋەھەم جيايى نە بەين مەحالەن ستم^۶

لە بابەت شەوى بەرات (۱۵ شابان) بە بۆنەى چاۋەروانى ھاتنى دۆستە ۋە
فەرمويەتى :

ھۆنە :

نەھات و نەھات دل ماتەن ئىمشەو	ئەلبەت شىئوى شەو بەراتەن ئىمشەو
سىياھەى دەفتەر مىرزاي ئەزەلەن ^۱	زىيادى و نوقسان رزق و ئەجەلەن
ئە ۋھا ۋە بەرات بى ئەندازە ۋە	ئىد ۋە تەعلیقەى عومر تازە ۋە
كەسنى قوتش نوقل راز يا ۋەردەن	يەكئى زىندەگىش ۋە سىل دل بەردەن

^۶ - سەخت ديوانى مەولەوى لاپەرەى ۷۰ - ۶۹

^۱ - مىرزاي ئەزەل : خوايە .

و لگ زینده گیم ها ودهه و اوه
 دیما دیم شهن وهبای فهناوه^۲
 نه لوه دای تاریخ کامه رانیمه ن
 نیشانه ی ئاخر زینده گانیمه ن

یاران وییه رده ن ، نۆبه مه ن ده ی ده ی
 ئیسه وه کاره ن ساقی نه شئه ی مه ی
 ساده ی تای دوگمه ی یه خه ی دل په سه ند
 ئازاد کهر چون بی دهره دان جه به ند^۳
 له بابته مه سه له ی وه حده تی وجود ده لی^۲ :

هۆنه :

په ی که سی خاسه ن هه وای سه یر باخ
 ماسیوای مه عشوق نه بۆش ئاخ و داخ
 من جفت مه عشوق دهره هه مرآز مه ن
 چون باز سه ر چل واده ی باز مه ن
 له واتای وردو جوان و دلگیریشدا فه رمویه تی :
 هۆنه :

پهنج بی یه ن وه شه ش روکه رده نه پهنج
 چه ریر نه ما به یه ن بی یه ن گه وه هر سهنج
 تا وه زولف و روی تو ، ته ماشامه ن
 ئەدای نه مای فهرز سویح و عیشامه ن^۴

^۲ - ئەم لاو ئه ولا .

^۳ - دیوانی مهولهوی لاپه رهی ۴۴۶ و ۴۴۴ .

^۴ - دیوانی مهولهوی لاپه رهی ۱۵۷ نه مای نوێژ .

حهزرتی مهولهوی جارئیکیان دهچیتیه دیداری مهحمود پاشای جاف خانمیکی جوان و شوخ و شهنگ گۆشهی دهواری رهشی کۆچهری ههئدهداتهوه دهروانیته مهولهوی و هاوړپیکانی و ئهویش بالبداهه بهم شیعره ئه و شانویه دهنوینی و دهلی :

گۆشهی سیامال هورداو دییاوه چون مانگ نه گۆشهی ههور سیاوه
به خودای قهسه م پا سه م ئومیده ن حور مقصورات فی الخیام ئیده ن^۰

مهولهوی زاتیکی پړپیت و بهرکهت بووه که به زانین و ژیری و پړ ناوهزی ناودار بووه ، ئه و زاته مامۆستای شیعره کوردی ههورامی بووه و ، وهك ئیجاز ، ئیبداغ ، سهولت و ئیمتناع (سههلی مومتهنبح) تباق و تهزاد ، ئیرسالی مهسهل ، تهناسوبی ئهلفاز ، زهرافهت و لهتافهت و هیزو وزه ی شوین دانان لهسهر بیسه ر .

حهزرتی مهولهوی له بهرگی شیعره غهزه لی کوردی واتای عیرفانی و فهلسه فی و غهرامی لهگه ل تهشبیهات و ئیستعاراتی بهدیع و دل پفین به جوړیکی زور جوان و دلگیرو وهستایانه رازاندوتهوه و له قالبی داوه کهسه رنجی خوینهر بۆ لای خو ی رادهکیشی ، بهلام شیعره عه رهبی و فارسی بهکانی وانین و واتای کردوته قوربانی سه نایعی له فزی و به تایبهت جیناس ، جا له بهر ئه مه عه یبی ته عقید و غه رابهت و زه عفی ته علیف له شیعره فارسی و عه رهبیهکاندا ئه بیهری .

حهزرتی مهولهوی له ژیاندا توشی کهند و کۆسپی زور بووه ، وهك سوتانی مال و هو ی ژیان و کتیبهکانی و مردنی عه نبه ر خاتونی خیزانی ، وهحهوت سال بهر له مردن سو مای چاوی له دهس داوه و له ئاخیریدا له ئه سپ دهکه ویتته خواری و پاش چه ند پوژ له سالی ۱۳۰۰ ی مانگی بارگهی به ره و لای خوا تیکناره ، خوا غه رقی رهحه تی خو ی بکا .

^۰ -دیوانی مهولهوی لاپه رهی ۳۸۹

سه رچاوه گان :

- ۱- نه قیده ی مه رزیه کوردی حه کیم مه ولهوی .
- ۲- نه لفوائح یا نه قیده ی فارسی .
- ۳- الوسيله فی شرح الفضيلة به قه له می مامؤستا که ریم موده ریس (ئیمام شافیعی) نه م پوژگار ه .
- ۴- الفضيله به زمانی عه رهبی نوسراوی مه ولهوی .
- ۵- دیوانی کوردی حه کیم مه ولهوی به شهر و لیکدانه وهی مامؤستا مه لا که ریم .
- ۶- میژووی نه ده بی کوردی لاپه رهی ۲۷۶ تا ۲۷۷ نوسراوی عه لئه دین سه جادی په حمه تی چاپی ۱۹۵۲ ی زاینی به غدا .
- ۷- گه نجینه ی فهره نگو و زانست نوسراوی شه پۆل چاپی تاران ۱۳۶۴ ی مه تاوی لاپه رهی ۴۸۹ تا ۵۱۹ .
- ۸- پوژنامه ی کوردستان سالی ۴ ژماره ی ۲ له ۲۶ گولانی ۲۵۷۴ کوردی و و ۱۳۴۱ ی مه تاوی تا ژماره ی ۴۴ پانزده ی ئیسفهنده ی ۱۳۴۱ ی مه تاوی ، نه بی بلین یه که م ژماره ی پوژنامه ی کوردستان له پوژی چوارشه ممه ۱۵ ی گولانی ۱۳۳۸ ی مه تاوی و ۶ مه ۱۹۵۹ ی زاینی له تاران له چاپدراوه و له سالی ۱۳۴۲ ی مه تاویدا ۵ ژماره ی ئی چاپ کراوه و ئیتر داخراوه .
- ۹- کوواری کووری زانیاری کورد به رگی ۶ سالی ۱۹۷۸ زاینی شارۆیه ک له باغچه ی نه ده بی مه ولهوی به قه له می محمه ده علی قه ره داغی لاپه رهی ۲۶۶ تا ۲۲۶ .
- ۱۰- کوواری ته حقیقاتی ئیرانی ج ۲ سالی ۱۳۵۷ ه زانکووی ئازهر ئابا ده گان لاپه رهی ۱۵۰ تا ۱۸۸ ته حقیقاتی له بابته مه ولهوی به قه له می دوکتور خه لیقی .

- ۱۰- تاريخ مشاهير كورد بهرگ ۱ نوسراوى ئوستاد بابا مەردۆخ رۆحانى لە باسى مەولهوى مەعدومى لاپهپهى ۴۶۶ تا ۴۷۳ چاپى سروش ۱۳۶۴ .
- ۱۱- ياد داشتەى نوسەرى ئەم دىپرانە .
- ۱۲- ئەقىدە و ئاراي مۆتەكەلىمان و حوكەماو موحەققين .
- ۱۳- ئاراي ئەشەرى و ماتورىدى .
- ۱۴- ئەقايد : تەفتازانى و خواجە نەصير توسى . ئەم وتارە بۆ كۆنگرهى ريزدانان و يادى مەولهوى كورد كەلە ۱۰ تا ۹ى خەرمانانى ۱۳۷۱ ى هەتاوى لە شارى فەرھەنگ پەروەرى سەقز پيىك هاتبوو نامادەكراو، هەروا لەژمارەى ۲۲ تا ۱۸ رۆژنامەى ئاواى كوردستان سالى ۱۳۷۲ ى هەتاوى بەقەلەمى (شەپۆل) لە چاپ دراو .

دوكتور محمد صالح ئىبراھىمى (شەپۆل)